

Boda Mihály¹

Zrínyi hősiességfogalma a katonai hősiesség változó formáinak tükrében²

Zrínyi's view of Heroism in the Mirror of the Changing Faces of Military Heroism

Absztrakt

A hős és a hősiesség fogalma végigkísérte az emberiség eddigi történelmét. A fogalmat a története során éppúgy jellemezték állandó jegyek, mint ahogy változó karakterek is. A tanulmány a hősiesség fogalmának változását követi nyomon az ókortól napjainkig, példákkal illusztrálva az egyes fogalmakat. A tanulmány az utolsó fejezetben Zrínyi Miklós hősiességfogalmát mutatja be.

Kulcsszavak: hős, hősiesség, Zrínyi Miklós, Szigeti veszedelem

Abstract

The concepts of hero and heroism accompany the history of humanity. These concepts may be constant properties and changing characteristics as well. This paper traces the changing faces of heroism from Antiquity up to the recent times, and illustrates the different concepts with historical and other examples. The last chapter of the paper comes to the analysis of the specific heroism concept of Miklós Zrínyi.

Keywords: hero, heroism, Miklós Zrínyi, Szigeti veszedelem

¹ NKE HHK Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténelmi Tanszék, tanszékvezető – UPS FMSOT Department of Military History, Philosophy and Cultural History, Head of Department, e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3037-3644>

² A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4-NKE-55 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának szakmai támogatásával készült.

1. A hősiesség logikája

A hősiesség az az erény, amely működésének alaplogikája szerint kiemelkedő teljesítmény elérésére törekszik, és így a hős az, aki kiemelkedő teljesítményt nyújt valamilyen területen. Thomas Carlyle szerint a hősök azok, akik „az emberek vezérei voltak [...], a nagyok; alakítói, mintázói és teremtetői szélesebb értelemben mindannak, amit az emberek összessége létrehozni és elérni igyekezett”.³ Ilyen hősök a történelem során sok esetben a katonák közül kerültek ki, de egyéb, nem-katonai cselekvés is lehet(ett) hősiesség jellegű. Ez utóbbi kategóriába tartoznak a kiemelkedő teljesítményt nyújtó sportolók, a vallások kiemelkedő „teljesítményt” nyújtó követői (mártírok, szentek) vagy a kiemelkedő felfedezők, kutatók és tudósok.⁴

A hősiesség cselekedetét mint kiemelkedő teljesítményt hasonlít azokhoz a tettekhez, amelyekkel megbecsülést lehet szerezni, és így a hősiesség erénye a becsület erényéhez, de fontos tekintetekben különbözik is attól. A megbecsülést és becsületet mint közösségi elismerést meg lehet szerezni, mint ahogy hőssé is lehet válni, azaz egy alább tárgyalásra kerülő kivételtől (emberfeletti hős) eltekintve senki nem születik becsülettel vagy hősnak. Viszont, amíg a megbecsülést és a becsületet el lehet veszíteni, addig, ha valaki egyszer hőssé vált, akkor mindig az is marad. A hősiesség ugyanis nagymértékben igényel kiemelkedő teljesítményt, azaz a hősiesség tette jelentősen kiugró jellegű. A megbecsülést és a becsületet részben azért lehet elveszíteni, mert közösségi elismeréshez kötött. A hősiesség ezzel szemben objektíven kimagasló, és így nem függ a közösségi megítéléstől.

A nem-katonai és a katonai hősiességet az különbözteti meg egymástól, hogy milyen területen kell valakinek kiemelkedőt nyújtania ahhoz, hogy hős legyen. A katonai területen elsősorban a katonai cselekvéssel együtt járó veszély, kockázat és félelem vállalásában és kezelésében kell kiemelkedően teljesíteni. Ezzel szemben a sportolóknak elsősorban fizikai teljesítményt kell nyújtaniuk, a mártíroknak és a szenteknek spirituális „teljesítményt”, a felfedezőknak, kutatóknak és tudósoknak pedig főként intellektuális teljesítményt. A továbbiakban csak a katonai hősiesség formáival foglalkozom.

2. A katonai hősiesség és típusai

A katonai hősiességről általában elmondható, hogy arra a katonai erényre épül rá, amely magában is kiemelten fontos a katonai cselekvés során, a bátorságra. A katonai bátorság kezdeményezőképeség a veszélyes helyzetben, a veszélyes helyzet legyőzésének a hitével.⁵ A katonai hősiesség a katonai bátorság fokozott formája.

Négyféle katonai hősiességtípust különböztethetünk meg, amelyek olyan paraméterek segítségével határozhatók meg, hogy miként viszonyulnak a katonai

³ Carlyle Tamás (Thomas Carlyle): *Hősökről*. Fordította: Végh Arthur. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1923. 19–20.

⁴ Ld.: ezekre: Gregory M. Kendrick: *The Heroic Ideal*. Jefferson – London, McFarland & Company, Inc., 2010.

⁵ Boda Mihály: Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban 2. A bátorság. *Hadtudomány*, 28. (2018), 2. 18–29. 19.

kötelességhez, miként viszonyulnak az áldozatvállaláshoz,⁶ illetve miként viszonyulnak a példaadáshoz. A kötelesség, illetve annak általános katonai formája, a veszély és az azzal járó kockázat és félelem vállalása és kezelése központi helyet foglal el a hősiesség meghatározásában. A kötelesség tekintetében a hős teljesítheti kiválóan a kötelességét, azonban túl is teljesítheti azt. Amit az előbbi esetben tesz, az elvárás vele szemben, amit azonban utóbbi esetben tesz, az nem, bár dicséretes és elismerés jár érte. Az áldozatvállalás tekintetében a hős nyújthat kiemelkedőt képességszinten, azaz magát nem megerőltetve, vagy áldozatvállalással. Mind a két esetben arról van szó, hogy a hős kiemelkedőt nyújt, azonban amíg az első esetben ez természetes számára, „ujjgyakorlat”, addig a második esetben meg kell erőltetnie magát, és valamilyen áldozatot kell hoznia. Végül, a hős lehet példaadó, esetleg csak vezető és irányító, vagy példakövető is. A példaadói és a vezetői, illetve a követői hősiesség egyaránt kapcsolódik a kiemelkedő teljesítményhez, azonban másként: amíg a példaadó hősök és vezetőként hőssé lett emberek teljesítménye relatíve kiemelkedő a közösség többi tagjához képest, addig a példát vagy a vezetőt követő hősök teljesítménye egyaránt abszolút értelemben kiemelkedett. A továbbiakban ezen paraméterek segítségével a hősiesség négy formáját különböztetem meg.

2.1. Emberfeletti hősiesség: a kötelesség képességszintű teljesítése

A hősiesség elsőként megjelent formája az emberfeletti hősiesség, vagy ahogyan Hésziodosz, a Kr. e. 8. században élt görög költő nevezte, az isteni hősiesség. Hésziodosz a *Munkák és napok* című munkájában arra keres magyarázatot, hogy vajon mi az oka annak, hogy az emberek között széthúzás és irigység ütötte fel a fejét. Az egyik magyarázat szerint az istenek és a halandók egy törzsből származnak, mert az első emberi nemzetséget az istenek aranyból készítették. Az aranykorban az emberek sorsát nem nehezítette betegség, amíg éltek, fiatalok voltak, és halálukig csak jóban volt részük, mert az emberek tisztelték az isteneket, és a föld magától hozta a termést. Az emberek azonban gögösek lettek, megszegették az isteni törvényt és elfordultak az istenektől. A világnak ez a második korszaka az ezüstkor, amikor sokkal satnyább embertípus élt, akik életük nagy részében gyerekként viselkedtek, majd felnővén váltak gögössé. Az emberek a világ harmadik korszakában, a rézkorban tovább fokozták a törvényteleniséget és gögjükben háborúval támadtak egymásra, amely állapotban Zeus a negyedik korszakban az isteni hősök eljövételével igyekezett javítani. Hésziodosz szerint az isteni hősök neve „félísten a földön, / föld végnélküli térein ők járnak mielőttünk. / [...] lelkükhöz nem fér gond és szomorúság, / mély örvényű Okeánosz boldog szigetében, / áldott hősök, kiknek mézédese gabonát ad, / s esztendőnként háromszor virul újra a szántó, / távol az isteni székhelytől s Kronosz ott a királyuk. / [...] Aztán [Zeusz] létrehoz ismét egy más emberi fajtát, / sok népet tápláló földön most ezek élnek”.⁷

⁶ Vö. James Opie Urmsón: Saints and Heroes. In Steven M. Cahn – Peter Markie (eds.): *Ethics: History, Theory and Contemporary Issues*. New York – Oxford, OUP, 2002. 705–706.

⁷ Hésziodosz: *Munkák és napok*. In Hésziodosz: *Istenek születése. Munkák és napok*. Budapest, Magyar Helikon, 1976, 44–46.

Ezek az isteni hősök, akik együtt éltek a gőgössé lett és egymással háborúzó emberekkel, a görög mitológiából ismert Héraklész, Iaszón és Akhilleusz (akik isteni nemzőkkel és emberfeletti képességekkel rendelkeztek).

A középkorban hasonló szerepet töltöttek be a katonaszentek, például Szent György. A középkori legendákban Szent György vezette az arra érdemeseket a gonosszal (gonosz ellenséggel) szembe, például az első keresztes háborúban Jeruzsálem ostromakor,⁸ vagy éppen a magyar Szent István király hadvezérét, Csanádot, Ajtony ellenében:

„Csanád pedig álmatlanul töltve az éjszakát, Szent György vértanúhoz könyörgött, hogy esdje ki számára az Ég urának segítségét. Fogadalmat is tett, hogy ha ellenségén győzelmet arat, az imádság helyén – ahol a földön térdelt – monostort emel a tiszteletére. És mikor a felette nagy megerőltetéstől és fáradságtól elnyomta az álom, álmában egy oroszlán alakja jelent meg neki; megállt a lábánál és szólt hozzá: 'Ember, mit alszol! Kelj fel tüstént, fújd meg kürtödet, menj, kezdj ütközetet és legyőzd ellenségedet.' És mikor felébredt, úgy tűnt neki, mintha két ember erejét kapta volna meg. Azután összegyűjtötte seregét, elbeszélte nekik az álmot, amelyet látott és így szólt: 'Imádságom után, amelyet leborulva sokáig végeztem az Úr és Szent György vértanú előtt az éjjel, álom nyomott el, s mintha egy oroszlánt láttam volna, amint ott állt a lábamnál, körmeivel rázott és azt mondta: 'Kelj föl, ember, mit alszol! Seregedet szedd össze, menj az ellenségre, most éppen alszik, győzd le!' Ennek hallatára dicsőítették Istent, mondván: 'Uram, irgalmazz! Krisztus kegyelmezz! Uram, irgalmazz! Miatyánk!'

Késedelem nélkül harcba szálltak hát, és Szent György vértanú érdemeiért, aki őket oroszlán alakjában látogatásra méltatta, várták az ég segítségét. És nemsokára azon az éjszakán egymásra rontottak; Ajtony serege, mely a síkságon táborozott, hátat fordítva futásnak eredt. Ajtonyt pedig Csanád serege a csata helyszínén megölte”.⁹

A képességeik miatt közösen emberfeletti hősöknek nevezhető egyének az emberek előtt járnak, bizonyos értelemben példát is nyújtanak számukra, azonban emberfeletti képességeik miatt ez nem igazi – követhető – példaadás, hanem csupán az emberek vezetése, irányítása. Szintén a képességeik miatt ezeknek a hősöknek nem jelent igazi kihívást a katonai cselekvést jellemző veszélyhelyzet kezelése; arra áldozatvállalás nélkül képesek. És végül, szintén a képességeiknek köszönhetően kötelességüket látják el, vezetik az embereket.

Első pillanatra az emberfeletti hősök kizárólag a költői és írói fantázia termékeinek tűnnek, és a fenti, az emberektől határozottan elhatároló jellemzésüket figyelembe véve azok is. Azonban a katonai vezetők között vannak olyan emberek, akik speciális, de nem emberfeletti, csak ritka képességeiknek hála, képesek olyan döntéseket meghozni, illetve olyan cselekvést végrehajtani, amit sem a beosztottaik, illetve a későbbi katonák nagy része nem képes lekövetni (azaz nem képes azokra igazi példaként tekinteni, csak egyféle ideálként). Nagy Sándor vagy Napóleon katonai és intellektuális bátorsága mindenképpen ebbe a kategóriába tartoznak, de idesorolható minden

⁸ Clairvaux-i Szent Bernát: A Templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről. In Veszprémy László (szerk.): *Az első és a második keresztes háború korának forrásai*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 168–170.; Hugh Grange: Preacher, Dragon-Slayer, Soldier, Elephant: George the *Miles Christi* in Two Late Medieval French Versions of the *George and the Dragon Story*. *Reading Medieval Studies*, 37. (2011), 15–25. 17.

⁹ Szent Gellért püspök nagy legendája. In Erzségi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1983. 81–82.

olyan katona is, aki kimagaslóan bátor tettet hajt végre. Az esetükben a hősiességet az különböztetni meg a hősiesség következő típusától, hogy tetteik lemásolhatatlannak tűnnek, így példaként sem szolgálhatnak mások számára.

2.2. A kiemelkedő bátorság hősiessége: az állam felé való kötelesség áldozatvállalással és példamutatással való teljesítése

A hősiesség második típusa a kiemelkedő bátorság hősiessége (vagy röviden bátor hősiesség), amely talán hagyományosan az egyik legfontosabb hősiességforma. Megjelenése egyidős a katonai erények első komolyabb leírásával, Platón jellemzésével, amelyben a bátorság központi szerepet foglal el. Platón szerint az ideális és ezért igazságosan elrendezett állam három részre tagolódik, a termelők, az örök és a vezetők csoportjára. Mindegyik csoportba tartozó egyénnek sajátos, csak a csoportra jellemző erénnyel kell rendelkeznie, a termelőknek a mértékletességgel, az öröknek a bátorsággal, a vezetőknek pedig a gyakorlati okossággal. Az örök feladata, hogy a belső és a külső ellenségtől fegyveresen védjék meg a társadalmat. Ezt a célt szolgálja az örök erénye is, a bátorság. Ez az erény azonban nem minden örben van meg ugyanolyan mértékben, hanem vannak olyanok, akikben kevésbé, de még elégséges mértékben van meg, és vannak olyanok, akikben inkább megvan. Ez utóbbiak a kiemelkedő bátorság tekintetében vett hősök. Platón szerint: „Ki kell tehát keresnünk az örök közül azokat az embereket, akiktől vizsgálataink alapján leginkább várhatjuk, hogy azt, amit az államra nézve hasznosnak tartanak, egész életük folyamán, minden igyekezetükkel készek cselekedni, ennek ellenkezőjét pedig semmi szín alatt nem hajlandó megtenni”¹⁰

A hősök ezen típusának fontos jellemzője az emberfeletti hőssel szemben az, hogy olyan bátorság jellemzi, amelynek része az állam érdekeit fel- és elismerő önmérséklet.¹¹ Az emberfeletti hős ugyanis emberfeletti képességei segítségével a saját érdekei mentén cselekszik, amiben nem korlátozzák külső erkölcsi és morális elvárások. A kiemelkedő bátorság hősei azonban figyelembe veszik a velük szemben támasztott erkölcsi elvárásokat, és azoknak megfelelően, önmagukat korlátozva cselekszenek.

Az emberfeletti és a bátorság hősiességének szembeállítását a trójai háború két hőse, Akhilleusz és Hektór szembeállításával szemléltethetjük. Akhilleusz hatalmas harcos, és részben isteni származással rendelkezve (Thetisz istennő gyermeke) gyakorlatilag halhatatlan, pontosabban csak a bal sarka felett sebezhető. A háborúba vonulása előtt felidézett jóslat nyilvánvalóvá teszi számára (és számunkra is), hogy amennyiben elmegy a háborúba, akkor nem lesz más választása, mint hőssé válni. Hektór, aki nem kisebb harcos, mint Akhilleusz, mivel párviadalban legyőzte Nagy Aiaszt, ezzel szemben emberi hős, aki elgondolkodik azon, hogy miért is kell kiállnia neki Akhilleusszal párbajozni. A válasza: „a szégyen bánt, ha a trójaiak s az uszályos trójai nők is azt látják, hogy a harctól, mint aki gyáva, vonakszom; / és lelkem sem ereszt, mert hősnek lenni tanultam / mindig is, és legelől tusakodni a trójaiak közt, / védve az édesapám nagy hírét és magamét is.”¹²

¹⁰ Platón: Az állam. 412 d–e. In *Platón összes művei II.* Budapest, Európa, 1984. 217.

¹¹ Uo. 389 d–e., 157–158.

¹² Homéros: *Iliás.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1952. 6. ének 441–446. sor, 124.

Hektór így az állam (és az azt vezető királyi család) érdekében áll ki Akhilleusz ellen. A küzdelem – amely a párbaj elején igen egyoldalú, és Hektór csak isteni közbelépésre hajlandó valójában felvállalni – a kimenetelét tekintve nem volt teljesen reménytelen Hektór számára, azaz volt esély arra, hogy legyőzze Akhilleuszt (esetleg isteni segítséggel).¹³ Ezt azért fontos hangsúlyozni, mivel csak akkor beszélhetünk a bátorság erényének a gyakorlásáról, ha a bátor személy lát arra esélyt, hogy sikeresen fogja kezelni a veszélyhelyzettel együtt járó kockázatot, és nem teljesen reménytelen a helyzete. Hektór látott esélyt arra, hogy legyőzi Akhilleuszt, ám végül mégis alulmaradt.

A bátorság hősei, az örök csoportjába tartozva, és rendelkezve a bátorság erényével az állam felé fennálló kötelességüket látják el, védik az államot. A bátorság hősei, mivel magasabb fokon rendelkeznek a bátorság emberi képességével, mint társaik, nem csupán vezetik társaikat, hanem példát is mutatnak nekik. Szintén a bátorság erényének magasabb fokon való gyakorlásával függ össze, hogy ezeknek a hősöknek nagyobb áldozatvállalásra van szüksége, mint társaiknak. A bátorság ugyanis (legalábbis a természetes bátorság esetében) egyféle önkorlátozással jár együtt, így a nagyobb bátorság nagyobb önkorlátozást is jelent.

2.3. Hazafias hősiesség: a társadalmi kötelesség áldozatvállalással való teljesítése

A hősiesség harmadik típusa a modern kor és a tömeghadseregek terméke, és a hazaszeretettel, illetve a hazaszereteten alapuló bátorsággal áll összefüggésben, annak kiemelkedő formája. Ezen hősiességtípus propagálója Jean-Jacques Rousseau szerint: „A hősök koronáját nem azon polgártársak bátorságának adományozom, akik a vérüket hullatták az országukért, hanem az izzó hazaszeretetüknek és a hányattatásokkal szemben mutatott láthatatlan állhatatosságuknak”.¹⁴

Rousseau szerint a hősök nem azok, akik természetes módon bátrak, mivel a bátorság olyan végrehajtó erény, amellyel éppúgy rendelkezhet a jó ember, mint a gonosz. A bátorság azonban csak a jó emberben erény, a rossz emberben ugyanis vétekhez vezet. Csak a jók bátorsága az a bátorság, amit nagyra értékelünk, amely értelemben a rosszaknak nincs bátorsága. Ha azonban a rosszaknak nincs bátorsága, akkor hősök sem lehet. A természetes bátorságnál Rousseau szerint fontosabb a hazaszeretet értelmében vett állhatatosság és lelkierő, vagy ahogy Rousseau *A társadalmi szerződésről* című munkájában fogalmaz, általános akarat.

Az általános akarat az a társadalomra jellemző, és a társadalom tagjaiban testet öltő akarat, amely csak a közérdeket (és az igazságosságot)¹⁵ tartja szem előtt, és egyetlen egésszé, egyetlen közösséggé egyesíti a társadalom tagjait. A tagok az általános akarat révén az összesség elkülöníthetetlen részét alkotják. Az általános

¹³ Ld.: még erre: Homéros i. m. (12. l.). 22. ének 108–110., 231., 252–259. sorok, 358., 250., 361–362.

¹⁴ Jean-Jacques Rousseau: Discourse in this Question: What is the Virtue a Hero Most Needs and Who are the Heroes who have Lacked this Virtue? In Victor Gourevitch (ed.): *The Discourses and Other Political Writings*. Cambridge, CUP, 1997. 312.

¹⁵ Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről. In Jean-Jacques Rousseau: *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 492.

akarata az egyéni tagokból a társadalom kollektív morális személyiségét hozza létre, ami saját énnel és étellel rendelkezik. A kollektív morális személyt főhatalomnak nevezik, más hasonló kollektívakkal összevetve pedig hatalomnak. A főhatalom és a hatalom tekintetében a társadalom tagjait polgároknak nevezik, amennyiben a főhatalomnak és a hatalomnak részesei, akik személyükkel és tetteikkel is kifejezik és képviselik a főhatalmat, illetve, amennyiben a főhatalomnak (illetve a főhatalom törvényeinek) az alávetettei,¹⁶ és ellenségnek, amennyiben a hatalommal ellenséges másik állam (másik hatalom) tagjai.

Az általános akarat vagy a hazaszeretet értelmében vett állhatatosság és lelkierő a társadalom minden tagját, az állam minden polgárát jellemzi, azaz ezek az emberek személyükben és tetteikben a kifejezői és képviselői az általános akaratnak. A katonák azonban hatványozott módon fejezik ki és képviselik az általános akaratot. A katonai cselekvés tipikus helyszíne, a háború ugyanis Rousseau szerint nem a háborúskodásban részt vevő magánszemélyek viszonya, hanem csak az államok viszonya, amelyben a magánszemélyek (a katonák) csak mint az államot szolgáló és az államérdeket védő állampolgárok lehetnek egymás ellenségei, és veszthetik az életüket az általános akarat érdekében.¹⁷ A katonák így olyan mértékben fejezik ki és képviselik az általános akaratot, ahogyan az állam többi polgára nem. Ennek megfelelően a katonák esetében az általános akarat, és így a hazaszeretet is, a nem-katonai polgárokkal szembeállítva, nagyobb mértékben van jelen.

A hazaszeretet értelmében vett állhatatosság és lelkierő azonban a bátorság egy formája, a hazaszereteten alapuló bátorság, amely mechanizmusa szerint a veszélyes helyzetből származó félelmet egy másik érzelem, a hazaszeretet segítségével kezel, és teszi képessé a katonát a veszélyes helyzetben való cselekvésre.¹⁸ A hazafias hősiesség így a hazaszereteten alapuló bátorság fokozott formája.

A hősiességnek ez a formája azonban, logikájában, nem a példamutatáson alapul, még csak nem is a vezetésen, hanem az általános akarat által nyújtott példának a veszélyes helyzetekben való követésén. Az általános akarat ugyanis éppen általános volta miatt nem engedi a kiemelkedettséget, mivel a kiemelkedettség együtt jár a kiemelkedett magánérdekének az előtérbe kerülésével, ami viszont szembemegy a közérdeket preferáló általános akarral. Emellett a hősiességnek ez a formája komoly áldozathozatalt foglal magában, ami azzal függ össze, hogy az általános akarat nagyobb mérvű megtestesülése kevesebb teret enged az önérdek számára. Végül, mivel a katonák a társadalom tagjai, akiknek kötelességük a társadalom védelme, így a hősiesség nem más, mint a társadalmi kötelesség kiemelkedő módon való teljesítése.

2.4. Morális hősiesség: az emberi kötelesség túlteljesítése

A hősiesség utolsó típusa a morális hősiesség, amely a morális bátorságnak, az állhatatosságnak és lelkierőnek egy kiemelkedő formája. Rousseau a hazaszeretet értelmében való állhatatosság és lelkierő szerepét hangsúlyozta a hősiességben, ám

¹⁶ Rousseau (1978) i. m. (15. lj.) 479–480.

¹⁷ Uo. 474.

¹⁸ Boda (2018) i. m. (5. lj.) 25.

az állhatatosságnak és lelkierőnek van egy másik típusa is, az előzőek fényében egy kicsit zavaró névvel rendelkező akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat. Az általános akarattal szemben állított akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat. Az általános akarattal szemben állított akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat.

Az általános akarattal szemben állított akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat. Az általános akarattal szemben állított akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat.

Az általános akarattal szemben állított akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat.

Az általános akarattal szemben állított akarat. Az általános akarat, azaz a hazaszeretet alapvetően érzelmi jellegű, amelynek fontos meghatározó jegyei az érzelmi jellegből fakadó erős motivációs erő, illetve ugyanezen oknál fogva csak nagy vonalakban meghatározott tartalom, a közérdek, amelynek az elősegítésére motivál az általános akarat.

¹⁹ Ld.: erre: Boda, Mihály: *Peacekeepers' Autonomy and Military Authority*. Kézirat, megjelenés előtt.

2.5. Zrínyi: a hősiesség a katonai kötelesség túlteljesítése az állandó hadsereg egységes szellemiségének példázataként

Zrínyi Miklós különböző munkáiban több helyen foglalkozik erkölcsi és morális kérdésekkel, például a *Vitéz hadnagyban* a mesterséges bátorság és becsület kérdésével, a *Mátyás király életéről való elmélkedésekben* a bátorsággal, és *A szigeti veszedelemben* ismét a bátorsággal és a hősiességgel.²⁰ A hősiességet tárgyalva Zrínyi nem használja a „hős”, „hősiesség”, hanem helyette a „vitéz”, „vitézség” kifejezéseket. Ezek a kifejezések azonban elsősorban a bátor emberre és a bátorság erényére utalnak, és csak a szövegkörnyezetből kifolyólag lehet „hősként”, „hősiességként” érteni azokat. Zrínyi munkáiban az a szövegkörnyezet, amelyben a „vitéz” és a „vitézség” nem (csak) a „bátor” és „bátorság” értelmében jelenik meg, hanem a „hős” és „hősiesség” értelemben is, a *Szigeti veszedelem* 15. éneke.

Zrínyi a *Szigeti veszedelem* 15. énekében több olyan utalást is tesz, amely alapján meghatározhatónak tűnnek egy hősfogalom központi elemei. A fontos sorok a következők:

„6. Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk,
Egész ez világnak evvel példát hadgyunk.
Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk,
Mai nap szépéti minden elmúlt dolgunk.
[...]

7. Nem hurczol bennünket pogány eb pórázon,
Nem visz minket császár kötve triumfuson;
Végső óránkon is az török romoljon,
Lássa, keresztyénnel hogy az Isten vagyon.
[...]

9. Így monda nagy Zríni, s az egész vitézek
Örömmel mondásához valának készek.
Száll Márs mindenikben, s az ő vitéz szemek
Bátorságban villámnak, mint gyémántküvek.
[...]

16. De halálakor is Szigetnek Hektora,
Hogy ő bátran nézhet szemmel az halálra,
És bár öltözzék rettenetes formára,
Megmutatja, s mint kell menni bátorságra”.²¹

A 7. versszak a Krisztus hőse (*athleta Christi*) vonatkozásokat (ahogyan a 18. versszak utáni versszakok is, különösen a 41.) fejezi ki, a 16. versszak a Tróját védő Hektórhoz

²⁰ Ld.: ezeknek a tárgyalásához Klanczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 192–213., 450–459., 560–574.; Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris, 2002. 169–174.

²¹ Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*. Budapest, Zrínyi, 1997. 16. ének 6–9. sor.

hasonlítja a szigeti várat védő Zrínyit, a 6. versszak a vitézi életnek való elköteleződést fejezi ki, a 9. versszak pedig a hősiességet nemcsak Zrínyire értelmezi, hanem a többi várvédő vitézre is (ahogyan más utalások is a 62. és a 107–108. versszakokban). Ezen versszakokban első pillanatra, a különböző, fent tárgyalt hősiességtípusokat vélhetjük felfedezni *A Szigeti veszedelemben*: az *athleta Christi* szerep az emberfeletti hősiességre utal, a Hektórhoz való hasonlítás a bátor hősiességre, a vitézi élet dicsőítése és a társak fontosságának hangsúlyozása pedig a hazafias hősiességre. Az összkép azonban bonyolultabb annál, hogy Zrínyinek az egyik vagy a másik hősiességkoncepciót tulajdonítsuk.

A hadtudós Zrínyi a Mátyás királyról szóló elmélkedésekben is hangsúlyozta a jó király *athleta Christi* szerepét,²² illetve a *Szigeti veszedelemben* a hadvezér Zrínyit is Isten bajnokaként, *athleta Christiként* jelenítette meg. Az *athleta Christi* Isten harcosa volt a középkorban: a korai középkorban elsősorban a hitükért mártírhalált haló hívők, később pedig a világi fegyverzet mellett a gonosz ellen spirituális fegyverzetrel is felfegyverezett keresztény harcosok (mint a legendabéli Szent György). Természetesen a mártíromság a későbbi középkorban is része volt az *athleta Christi* értelmezésének, akkor azonban már nem ez dominált, hanem az isteni kiválasztottsággal elnyert speciális spirituális képesség, amely kiegészülve a katonai képességekkel, hagyományos módon legyőzhetetlenné tette a bajnokot. *A Szigeti veszedelem* Zrínyije, ezzel szemben, nem a győzelmet, hanem a halált látja maga előtt, és a csatában is csak azért olyan sikeres egy ideig, mert az Úr megsegíti a Gabriel vezette angyali légióval. Ám a légió sem tudja megakadályozni Zrínyi halálát, és ugyan a hagyományos – a vitézi – módon a törökök nem tudják megállítani, azért egy „janicsár-golyóbis” mégis leteríti.

A várvédő Zrínyi valójában komoly áldozatot hozott a várból való kitámadással, amely felér az életének a feláldozásával. Talán erre utal az eposz 15. énekének 16. verszaka, ahol Zrínyi Hektórral áll párhuzamban. Hektór hősiessége a bátor hősiesség: részben a kötelesség kimagasló teljesítéséért hozott komoly áldozatokban mutatkozik meg, részben azonban abban, hogy Hektór úgy látja, van esélye a kötelessége teljesítésére (még ha az nem is sikerül). Habár az első feltétel Zrínyi esetében teljesül, a második nem, mivel Zrínyi a várban tartott beszédében a halálra készül, és nem számol azzal, hogy bármilyen sikert érjen el a vár megvédését illetően.

Végül a 6. és a 9. versszakot együtt olvasva Zrínyi a kollektív vitézi életről és annak kötelességeiről beszélve ezen élet élésére és az az által való példaadásra szólít fel. A korszakban a vitézi élet legfőbb kötelessége a természetes (és mesterséges) bátorságon alapuló élet vezetése a haza (a vár) sikeres, kollektív védelme céljával. Az eposzban azonban a haza (és a vár) védelme érdekében a várvédők már mindent megtettek, amit megtehettek (3–4. versszak), így végül is már nincs lehetőségük a vitézi élet eredeti céllal való gyakorlására.

Az első három hősiesség-koncepció mentén tehát nem tudjuk a hadtudós Zrínyi sorait értelmezni, mert mindegyik megfeneklik a várvédők önfeláldozásán, ami minden ellentételezés nélkül nem eleme a hősiesség egyik tárgyalt fogalmának sem. Úgy vélem, hogy Zrínyi hősiességfogalma nem annyira a katonai élet tapasztalatából vett általánosítás vagy a katonai élet számára adott minta, hanem sokkal inkább olyan

²² Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. In *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi, 1957. 354.

irodalmi eszköz, amelynek az alkalmazásával Zrínyi az egyéb műveiben is propagált hadseregfejlesztés egy fontos összetevője mellett áll ki.

Az eposzban Zrínyi és a várvédő vitézek önfeláldozása az eposz célközönsége számára példaértékkel bír. Alapesetben, a vitézek életét feldolgozó történetekkel való példaadás a vitézi kötelesség elviekben sikeres és kimagasló teljesítésének a bemutatásával lehetséges. Az a példaadás, amely Zrínyi és vitézeinek az önfeláldozásában áll, ettől jelentősen különbözik: abban a helyzetben kívánja megmutatni, hogy miben áll a vitézi élet, amikor annak nincs meg a saját értelme, mivel nem lehet sikeres. Ennek megfelelően a példa nem a hagyományos értelemben vett vitézi kötelességre, a bátorságra és a haza védelmére vonatkozik, hanem annak az irodalmi fikció segítségével leírt túlteljesítésével valamilyen egyéb dologra. A vitézi élettől a hadtudós Zrínyi szerint elvárható jegyek, azaz az új hadsereg jellemzői, a keresztény hit és annak szerepe az egységes (állandó és hivatásos) haderőben.

A keresztény hit Zrínyi számára megkérdőjelezhetetlen része a katonaelletnek. Jól látszik ez az eposz ezen részének erős vallásos és keresztényi hangulatán, illetve az *athleta Christi* utalásokon, és teljesen megfelelő a 17. század katonai kultúrájának. Így azzal egészíthetjük ki Zrínyi hősiességfogalmát, hogy az nem csupán a vitézi élet mércéjét tartalmazza, hanem a keresztény vitéz életének a mércéjét. Amíg a vitéz „csupán” a hazája megvédésére törekszik, addig a keresztény vitéz a hazája mellett a keresztény haza, a kereszténység megvédésére (is).

Ami az egységes, állandó és hivatásos hadsereg katonáinak kötelességeire vonatkozó példaadást illeti, ennek alátámasztásához érdemes összevetni a 15. ének 9., 62., 107–108. versszakait Tinódi Lantos Sebestyén *Budai Ali basa históriája* című énekével, amelyben Tinódi Szondi György drégelyi történetét meséli el. Drégely várát a törökök három nap alatt olyan állapotúra ostromolták, hogy annak megtartása lehetetlenné vált, ezért Szondi György a várból való kitámadást vezényelt, és a vitézeivel együtt életét vesztette. Tinódi azonban főként Szondi vitézségét hangsúlyozza (a két apród sorsára tér még ki, de ők is Szondihoz kapcsolódnak, illetve egy nevesített vitézre), a vitézekét, akik Szondit kísérték, nem.²³ Ezzel szemben Zrínyi több helyen hangsúlyozza, hogy nemcsak a várkapitány az, aki hőssé válik a szigeti harcokban, hanem a vele lévő emberei is. Az eposzban a vitézek elfogadják Zrínyi felkérését az önfeláldozásra, és Zrínyi halála után a távozó angyalok Zrínyi lelke mellett magukkal viszik a vitézek lelkét is. Ezzel Zrínyi azt a típusú állhatatosságot és lelkierőt hangsúlyozza, amelyet a hazafias hősiesség tárgyalása során láttunk, és ami összekovácsolja a hadsereget egyetlen közösséggé.

Ezzel összefüggésben válik láthatóvá a példaadás teljes értelme: a példa nem az egyes kortárs vagy jövőbeli katonáknak szól, amiként például Tinódinak a katonai kötelességek kiváló teljesítéséről szóló beszámolók nekik szólnak, hanem a hadsereget szervezőknek: egységes hadsereg van szükség, ahol egységes szellemiség, vagy egy, majd csak a 19. században elhíresült kifejezéssel egységes *l'esprit de corps* uralkodik.²⁴

Azt mondhatjuk, hogy Zrínyi különböző műveiben tárgyalta vagy felvetette az ideális uralkodó problémáját, a korszerű hadsereg felépítésének és ellátásának

²³ Tinódi Sebestyén: *Budai Ali basa históriája*. 69–104. sor. Elérhető: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/tinodi-sebestyen-2109E/iv-budai-ali-basa-historiaja-297/ (A letöltés dátuma: 2020. 01. 09).

²⁴ Vö. Klaniczay i. m. (20. lj.) 196., 203–205.

a problémáját, a korszerű hadsereg vezetésének a problémáját, a korszerű magyar hadsereg alkalmazásának a problémáját, és a *Szigeti veszedelemben* a korszerű hadsereg szellemiségének (*l'espirt de corps*-jának) a problémáját. Ez utóbbiban fontos szerepet játszott a hős fogalmának egy sajátos értelmezése. A Zrínyi által érzékeltetett hősiességfogalom így azzal összegezhető, hogy a hősiesség a katonai kötelességek kollektív túlteljesítése, azzal a céllal, hogy példát nyújtson az egységes szellemiség által áthatott korszerű hadsereg mibenlétére.

3. Összegzés

Tanulmányomban a katonai hősiességnek az ókortól a mai napig kialakult formáit mutattam be, így az emberfeletti hősiesség, a bátorság hősiessége, illetve a hazafias és a morális hősiesség formáit. A hősiesség mindegyik típusa a katonai cselekvés valamilyen kiemelkedő formája, és mindegyik típusának az esetében meg lehetett határozni, hogy az adott típus milyen viszonyban áll a katonai kötelességgel, az áldozatvállalással és a példamutatással. Ezen formák segítségével igyekeztem Zrínyi Miklósnak a *Szigeti veszedelem* című eposza 15. énekében érzékeltetett hősfogalmat meghatározni. Az elemzés azt mutatta, hogy Zrínyi teljesen egyedi hősfogalmat alkotott, amelynek azonban a gyakorlati jelentősége nem abban volt, hogy valamiképpen leírta vagy instruálta kora katonáinak a viselkedését, hanem az, hogy azzal hozzájárult az állandó magyar haderő megteremtésének az egyéb helyeken kidolgozott, vagy a következő években majd kidolgozásra kerülő programjához.

Felhasznált irodalom

- Boda Mihály: Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban 2.: A bátorság. *Hadtudomány*, 28. (2018), 2. 18–29. DOI: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2018.28.2.18>
- Boda, Mihály: *Peacekeepers' Autonomy and Military Authority*. Kézirat, megjelenés előtt. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004339590_008
- Carlyle, Tamás: *Hősökről*. Fordította: Végh Arthur. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1923.
- Clairvaux-i Szent Bernát: A Templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről. In Veszprémy László (szerk.): *Az első és a második keresztény háború korának forrásai*. Budapest, Szent István Társulat, 1999.
- Grange, Hugh: Preacher, Dragon-Slayer, Soldier, Elephant: George the *Miles Christi* in Two Late Medieval French Versions of the *George and the Dragon* Story. *Reading Medieval Studies*, 37. (2011), 15–25.
- Hésziodosz: Munkák és napok. In Hésziodosz: *Istenek születése. Munkák és napok*. Budapest, Magyar Helikon, 1976.
- Homéros: *Ilias*. Budapest, Szépirodalmi, 1952.
- Kendrick, M. Gregory: *The Heroic Ideal*. Jefferson – London, McFarland & Company, Inc., 2010.

- Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.
- Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris, 2002.
- Platón: Az állam. 412 d–e. In *Platón összes művei II*. Budapest, Európa, 1984.
- Rousseau, Jean-Jacques: Discourse in this Question: What is the Virtue a Hero Most Needs and Who are the Heroes who have Lacked this Virtue? In Gourevitch, Victor (ed.): *The Discourses and Other Political Writings*. Cambridge, CUP, 1997.
- Rousseau, Jean-Jacques: A társadalmi szerződésről. In Rousseau, Jean-Jacques: *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Magyar Helikon, 1978.
- Szent Gellért püspök nagy legendája. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1983.
- Tinódi Sebestyén: *Budai Ali basa históriája*. Elérhető: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/tinodi-sebestyen-2109E/iv-budai-ali-basa-historiaja-297/ (A letöltés dátuma: 2020. 01. 09).
- Urmson, James Opie: Saints and Heroes. In Steven M. Cahn – Peter Markie (eds.): *Ethics: History, Theory and Contemporary Issues*. New York – Oxford, OUP, 2002.
- Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*. Budapest, Zrínyi, 1997.
- Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélgedések. In *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi, 1957. 354.